

**Evald Bundgård Iversen,
Bjarne Ibsen og
Jørn Hansen (red.)**

Idrættens og civilsamfundets

knaster

**Kritiske
samfundsvidenskabelige
analyser**

SYDDANSK UNIVERSITETSFORLAG

Evald Bundgård Iversen,
Bjarne Ibsen og Jørn Hansen (red.)

Idrættens og civilsamfundets knaster

Kritiske samfundsvidenskabelige analyser

Syddansk Universitetsforlag 2024

© Forfatterne og Syddansk Universitetsforlag 2024

Sats: Tarm Bogtryk

Omslag: Dorthe Møller

Omslagsfoto: Colourbox

ISBN 978-87-408-3548-9

Udgivet med støtte fra: Center for forskning i Idræt, Sundhed og
Civilsamfund; Forskningsenheden Active Living samt Institut for Idræt
og Biomekanik på Syddansk Universitet.

Publikationen er fagfællebedømt.

Find kontaktoplysningerne til ansatte ved Center for forskning i Idræt,
Sundhed og Civilsamfund på: www.sdu.dk/cisc.

Publikation er 'open source' og kan frit downloades fra universitypress.dk.

Mekanisk, fotografisk, elektronisk eller anden mangfoldiggørelse af
denne bog er kun tilladt med forlagets tilladelse eller ifølge overenskomst
med Copy-Dan.

Syddansk Universitetsforlag

Campusvej 55

5230 Odense M

Tlf. 6615 7999

www.universitypress.dk

Civilsamfundet

*Mountainbike er blevet en meget populær idrætsaktivitet. Mange steder er det frivillige, som anlægger sporene i naturen. CISC har bl.a. set nærmere på, hvordan de frivillige kan understøttes af offentlige myndigheder.
Fotograf: Christoffer Riis Svendsen.*

Har folkeoplysningen som idé udspillet sin rolle i velfærdssamfundet?

Malene Thøgersen, Videncenter for Folkeoplysning

Abstract

Da de folkelige bevægelser opstod, og folkeoplysningen som idé blev udbredt i sidste halvdel af 1800-tallet, var samfundet et helt andet, end vi kender det i dag. Nu har velfærdssamfundet overtaget mange af de opgaver, folkeoplysende organisationer tidligere varetog, og nutidens samfundsudfordringer har generelt en helt anden karakter. Men i takt med samfundsudviklingen har de folkeoplysende organisationer også gennemgået en stor udvikling. Kapitlet belyser folkeoplysningens rolle i dag med fokus på værdiernes rolle, aktiviteternes rolle, organiseringsformer og samfundsudfordringer, og diskuterer, hvad der kan tale henholdsvis for og imod, at folkeoplysningen som idé fortsat spiller en relevant rolle i velfærdssamfundet i dag.

Indledning og baggrund

Samfundet i dag er et helt andet samfund, end da de folkelige bevægelser opstod, og folkeoplysningen som idé for alvor blev udbredt i sidste halvdel af 1800-tallet. På det tidspunkt var det stadig nyt, at man frit kunne forsamle sig uden indblanding fra staten. Ud fra de folkelige bevægelser

voksede foreninger, frie skoler og en lang række andre organisationer, som bidrog til udviklingen af det demokratiske samfund, som vi kender i dag (Korsgaard, 2002: 44).

Hvor der dengang var tale om et samfund præget af stor ulighed med begrænset skolegang, og hvor de folkeoplysende organisationer i vid udstrækning blev etableret i opposition til statens rolle, opererer de i dag i en anden virkelighed. Folkeoplysningen er i mindre grad end tidligere en ideologisk og værdimæssig kamplads, velfærdssamfundet har overtaget en stor del af de opgaver, som folkeoplysende organisationer tidligere var rettet, foreningsorganisering er ikke længere den eneste måde at organisere sig på, og nutidens samfundsudfordringer har generelt en helt anden karakter. I takt med samfundsudviklingen har de folkeoplysende organisationer imidlertid også gennemgået en stor udvikling.

Formålet med kapitlet er at belyse folkeoplysningens rolle i dag. Artiklen vil være bygget op som en analyse af de følgende fire temaer:

- Værdiernes rolle i folkeoplysningen
- Aktiviteternes rolle i folkeoplysningen
- Organiseringsformer og folkeoplysningen
- Samfundsudfordringer og folkeoplysningen

Afslutningsvist diskuteres det, hvad der kan tale henholdsvis for og imod, at folkeoplysningen som idé fortsat spiller en relevant rolle i velfærdssamfundet i dag.

Kapitlet bygger på eksisterende viden fra undersøgelser og litteratur om folkeoplysning og foreningsliv, en podcastserie om folkeoplysning (Vifo, 2023) samt på dokumenter i form af lovtekster og formålsparagraffer.

Folkeoplysning er et komplekst begreb, og derfor er det ikke let at afgrænse folkeoplysningsområdet. I kapitlet er fokus afgrænset til den del af folkeoplysningen, som foregår inden for den institutionelle ramme af frivillige organisationer. Men selv med den afgrænsning er der stor bredde i de organisationer, som – i kraft af deres rolle, historik og de lovmæssige rammer, der regulerer deres virke – ses som en del af folkeoplysningsområdet. Det gælder blandt andet højskoler, efterskoler, aftenskoler, Folkeuniversitetet, daghøjskoler, idrætsforeninger, uniformerede korps og en

række andre foreninger. Der er dermed stor variation i aktørernes formål, aktiviteter og vilkår.

Det er derfor heller ikke kapitlets ambition at give en udtømmende analyse af folkeoplysningsområdet som helhed. Formålet er – med udgangspunkt i både historisk og nyere viden – at trække udviklingstendenser frem og lægge op til en kvalificeret diskussion af folkeoplysningens rolle i velfærdssamfundet i dag – mellem idé, lov og praksis. Analysens hovedvægt vil være på de områder, der får støtte efter folkeoplysningsloven, men med eksempler fra andre dele af feltet.

Kapitlet indledes med et kort historisk blik på folkeoplysningens rolle og udvikling. Derefter følger en begrebslig diskussion af folkeoplysningen som idé. De efterfølgende fire afsnit analyserer folkeoplysningens rolle i dag med fokus på værdiernes rolle, aktiviteternes rolle, organiseringsformer og samfundsudfordringer. Afslutningsvist samles op på det overordnede spørgsmål om, hvorvidt folkeoplysningen som idé har udspillet sin rolle i velfærdssamfundet.

En kort historik om folkeoplysningens rolle og udvikling

Folkeoplysningsbegrebet, og de aktiviteter der knytter sig dertil, har rødder langt tilbage i historien. Det knytter sig især til den sociale mobilisering, som fandt sted i sidste halvdel af 1800-tallet, og som hænger tæt sammen med udviklingen af de øvrige samfundsmæssige strukturer og institutioner. Sideløbende med udviklingen af det repræsentative demokrati udviklede der sig et civilsamfundsbaseret foreningsdemokrati.

Grundloven i 1849 var Danmarks første demokratiske forfatning og en central forudsætning for udviklingen af foreningslivet, fordi den sikrede de borgerlige frihedsrettigheder, så borgerne frit kunne slå sig sammen i organisationer og foreninger – uden tilladelse fra kongen (Ibsen og Harbermann 2006). Herefter fulgte en periode, som kan betegnes som 'foreningstiden', fordi der opstod foreninger på en lang række samfundsområder (Balle-Petersen, 1976; Ibsen, Politik for civilsamfundet, i denne bog).

Foreningerne udsprang af de folkelige bevægelser, som opstod med udgangspunkt i meget forskellige formål – det gælder f.eks. bondebevægelsen, arbejderbevægelsen, den folkelige idræt og de religiøse vækkelser

(Korsgaard, 2002: 44; Ibsen og Habermann, 2006; Klausen og Selle, 1995). Også en række andre institutioner, f.eks. højskoler, frikirker, friskoler og forsamlingshuse, udsprang fra de folkelige bevægelser. Bevægelserne var blandt andet inspireret af oplysnings- og dannelsesidealer i Grundtvigs tanker om folkelig oplysning (Haue og Tolstrup, 2011; Frandsen og Wøllekær, 2014).

Ifølge Korsgaard har der været forskellige former for oplysning i spil i forskellige tidsperioder. Frem til 1700-tallet var der tale om kirkelig oplysning, hvor lyset kom fra Gud til menigheden. Denne periode blev efterfulgt af statsoplysning (cirka 1700 til 1800), hvor lyset kom fra staten, og borgeren skulle oplyses. Endelig kom folkeoplysningen, hvor det nye var, at lyset nu kom både til og fra folket, og Grundtvigs tanker spillede en stor rolle i oplysningsprojektet¹ (Korsgaard, 1997: 19). Det centrale var myndiggørelse og at gøre borgere i stand til at tage aktiv del i samfundet og at tage ansvar for eget liv. Det er elementer, som stadig ses i dag i argumentationen for økonomisk støtte til foreningslivet efter folkeoplysningsloven, og som går igen i formålsparagraffer og lovgrundlag på tværs af flere folkeoplysende organisationer².

De folkelige bevægelser igangsatte en landsdækkende mobilisering. Særligt i perioden 1900-1950 blev foreningslivet konsolideret, og mange landsorganisationer blev dannet (Torpe 2009). Sammen med den øgede formalisering og institutionalisering fulgte også offentlig støtte, lovgivning og regulering. Den første højskolelov blev vedtaget i 1892, efterskolerne fik deres første lov i 1930, og samme år fik aftenskolerne for første gang deres egen lov, som forpligtede kommunerne til at støtte aftenskoleundervisning³ (Eigaard et al., 1987: 99; Højskolehistorie, 2023; Efterskoleforeningen, 2023).

Det var dog først i takt med udviklingen af velfærdssamfundet, at den offentlige støtte på området for alvor tog fart. To nedslag er særligt centrale for det folkeoplysende foreningsliv: Tipsloven fra 1948, som sikrede

1 Ifølge Korsgaard er Grundtvig ikke ophavsmand til begrebet 'folkeoplysning', som højest sandsynligt blev introduceret af historikeren Laurids Engelstoft, som siden inspirerede Grundtvig (Korsgaard, 2014).

2 Se f.eks. formålsbeskrivelser for daghøjskoler, Folkeuniversitetet, folkeoplysende foreninger og folkeoplysende voksenundervisning i folkeoplysningsloven og Efterskoleforeningens vedtægter.

3 Aftenskolerne blev dog nævnt i skoleloven fra 1814, hvor 'den konfirmerede ungdom' skulle have mulighed for aftenskoleundervisning i 'skrivning, regning og anden nyttig undervisning' (Eigaard et al., 1987: 10).

støtte til idrætsorganisationerne på landsplan, og fritidsloven, der fra 1968 sikrede kommunal støtte til fritidsaktiviteter for børn og unge og aftenskolers tilbud om fritidsundervisning for voksne (Engberg, 1970; Ibsen og Eichberg, 2006). Fritidsloven er forløber til folkeoplysningsloven, der kom i 1991, og som i dag regulerer støtten til aftenskoleområdet (den folkeoplysende voksenundervisning) og det frivillige folkeoplysende foreningsliv.

Udviklingen af folkeoplysningsområdet er sket i tæt samspil med den øvrige samfundsudvikling. Da folkeoplysningen som idé opstod, var der ingen velfærdsstat. Det var i vid udstrækning civilsamfundet, foreningslivet og de folkelige bevægelser, som tog hånd om en række af tidens udfordringer (Tolstrup og Haue 2011:13). Under udbygningen af velfærdsstaten kom der stigende fokus på sociale og økonomiske rettigheder, mens de borgerlige frihedsrettigheder og frivilligheden i en periode fik mindre fokus, og staten overtog en række af de opgaver, som tidligere blev løst af den frivillige sektor (Korsgaard, 2002: 47; Fehsenfeld og Ibsen, 2020: 28).

Særligt 1950-1970 var en periode med stor økonomisk vækst og store ændringer på det danske arbejdsmarked, som blandt andet betød, at danskerne fik mere fritid. Det medførte en politisk opmærksomhed på det såkaldte 'fritidsproblem' og ønsket om at sikre, at den nyvundne fritid blev brugt fornuftigt (Bache, 2021: 57).

Fritidsloven kan på mange måder ses som kulminationen på velfærdsstaten, da det nu eksplicit blev et offentligt anliggende at sørge for, at borgerne kunne deltage i meningsfulde fritidsaktiviteter. Udviklingen afspejlede sig også begrebsmæssigt, da man gik fra at tale om 'folkeoplysning' til 'fritidsundervisning'. Med historikeren Søren Eigaards ord kan fritidsloven ses som „det mest markante eksempel på samspillet mellem folkeoplysning og velfærd“ (Eigaard, 2002: 70), og ifølge Korsgaard kom en ny oplysningstype – nemlig den personlige oplysning – i spil (Korsgaard, 2002: 20). I de første år af fritidslovens levetid var den offentlige støtte så høj, at det var gratis at deltage i aktiviteterne. Danskerne brugte dog mulighederne i større grad end forventet, så i 1970 blev der indført deltagerbetaling (Eigaard, 2002: 77; Bache, 2021: 58).

Folkeoplysningens rolle har udviklet og forandret sig i takt med velfærdsstatens udvikling og forandringer. Både økonomiske konjunkturer

og skiftende politiske syn på civilsamfundets og folkeoplysningens rolle har haft betydning. En analyse af udviklingen på det frivillige sociale område beskriver relationen mellem stat og frivillige organisationer som en 'bevægelig grænse', der har ændret sig i takt med velfærdsstatens karakter, og hvor der over tid har været forskellige modeller for, om det er staten eller civilsamfundet, der henholdsvis finansierer og udfører opgaver (Henriksen og Bundesen, 2004).

En lignende udvikling har fundet sted i relationen mellem velfærdsstaten og frivillige organisationer på folkeoplysningsområdet. Der er dog forskelle i relationen på tværs af de to områder: Hvor organisationer på det frivillige sociale område ofte har løst opgaver på områder, hvor der også har været offentlige tilbud, har frivillige foreninger på fritidsområdet i større grad historisk set haft monopol (Thøgersen, 2012: 68). Dele af folkeoplysningen har dog haft stort fokus på at løse sociale opgaver, som nu ofte varetages af kommunerne – det gælder f.eks. tilbud til særlige målgrupper i oplysningsforbund og på daghøjskoler.

Folkeoplysningen som idé – en begrebslig diskussion

For at kunne diskutere folkeoplysningens rolle er det nødvendigt at komme tættere på, hvad der ligger i folkeoplysningen som idé. Historikeren ovenfor har tydeliggjort, at folkeoplysning ikke kan beskrives uafhængigt af den tid, begrebet bruges i. Den følgende diskussion vil derfor tage udgangspunkt i nyere beskrivelser af begrebet – men med tilbageblik til begrebets historiske rødder og betydning.

Det første spørgsmål er, om folkeoplysning overhovedet er et begreb, som kan og bør lade sig definere. Ifølge Ove Korsgaard, der igennem mange år har forsket i folkeoplysning, er det en pointe i sig selv, at der ikke er tale om et neutralt begreb, som der er enighed om. Tværtimod udgør folkeoplysning „en kampplads, som forskellige interessenter forsøger at præge i eget navn“ (Korsgaard, 2002: 53). Det betyder, at begrebet er præget af mange forskellige idéer og strømninger. Dermed er det indlejret i begrebet, at det kan være svært at definere (Korsgaard, 2014). Der kan dog argumenteres for, at der må være en form for fælles kerne i begrebet, hvis det skal give mening at tale om folkeoplysningen som idé.

I det følgende vil der blive trukket en række eksempler frem på forskellige beskrivelser af folkeoplysning. Derefter vil der blive set på, om der er elementer, som går på tværs af de forskellige beskrivelser, og som derfor kan ses som særligt centrale for folkeoplysningen som idé.

Det første eksempel på en beskrivelse af hvad folkeoplysning er, er taget fra den nationale vision for folkeoplysningen, som blev udarbejdet i 2014 på daværende kulturminister Marianne Jelveds initiativ:

Folkeoplysning handler om, at alle aktive demokratiske borgere og medborgere har mulighed for at deltage i forpligtende fællesskaber. Folkeoplysningens overordnede formål er at arbejde for retten til, at mennesker både individuelt og i fællesskab selv kan definere, hvilken samfundsmæssig retning de tilstræber, hvad de ønsker at kæmpe for, samt hvilke værdier der muliggør, at de kan realisere deres forståelse af det gode liv. Folkeoplysningsprojektet forstår ordet 'værdi' som en kampplads, hvor der i disse år foregår en heftig strid om at definere, hvad værdi betyder, herunder hvilke værdier borgerne tilstræber (Den nationale vision for folkeoplysningen, 2014)

Her står det aktive medborgerskab og muligheden for at deltage i forpligtende fællesskaber centralt. Derudover fremhæves det, at folkeoplysningens rolle er at arbejde for, at mennesker selv kan definere, hvilken samfundsmæssig retning de tilstræber. Ligesom hos Korsgaard er det dermed kampen mellem forskellige værdier, som ses som centralt for folkeoplysningen som idé.

Det andet eksempel er fra Kulturministeriets hjemmeside, hvor det aktive medborgerskab igen er i fokus:

Den folkeoplysende virksomhed kan i princippet have en hvilken som helst karakter, men hvis der skal gives økonomisk støtte fra kommunen eller staten, skal den folkeoplysende virksomhed opfylde en række betingelser [...] Det er folkeoplysningens kerneopgave at give mennesker redskaber til at begå sig i den tid og det samfund, de lever i, så den enkelte ikke bare bliver en passiv tilskuer til tilværelsen, men i stand til aktivt at leve i et moderne samfund (Kulturministeriet, 2022)

Der er tale om meget brede beskrivelser af, hvad folkeoplysningens kerne er, og der henvises til lovgivningen på de respektive områder. Men heller ikke, når der ses på lovgivningen, er der klare definitioner af, hvad folkeoplysning er, men primært fokus på, hvad formålet med folkeoplysningen er.

Det kommer blandt andet til udtryk i folkeoplysningsloven, som er det tredje eksempel, og som sætter rammerne for kommunernes støtte til folkeoplysende aktiviteter. Hvor der for aftenskolerne (den folkeoplysende voksenundervisning) lægges særlig vægt på at øge deltagernes indsigt og færdigheder, er aktiviteterne og de forpligtende fællesskaber i fokus på foreningsområdet:

Formålet med den folkeoplysende voksenundervisning er at fremme demokratiforståelse og aktivt medborgerskab og med udgangspunkt i undervisningen at øge deltagernes almene og faglige indsigt og færdigheder. Sigtet er at styrke den enkeltes evne og lyst til at tage ansvar for eget liv og til at deltage aktivt og engageret i samfundslivet.

Formålet med det frivillige folkeoplysende foreningsarbejde er at fremme demokratiforståelse og aktivt medborgerskab og med udgangspunkt i aktiviteten og det forpligtende fællesskab at styrke folkeoplysningen. Sigtet er at styrke medlemmernes evne og lyst til at tage ansvar for eget liv og til at deltage aktivt og engageret i samfundslivet (Folkeoplysningsloven §7 og §14)

Formålet om at styrke lysten til at deltage aktivt i samfundslivet og at fremme demokratiforståelse går på tværs af områder og nævnes derudover også i formålsparagrafferne for daghøjskoler og Folkeuniversitetet (Folkeoplysningsloven §45a og §46).

Det er interessant, at mange af disse uddybninger af formålet ikke blev nævnt, da folkeoplysningsloven trådte i kraft i 1991. F.eks. fik de to områder først ekspliciteret deres respektive formål ved en lovændring i 2000. Ved samme lejlighed blev begrebet 'forpligtende fællesskaber' skrevet ind, og kravet om foreningsorganisering afløste det tidligere kredsbegreb (1999/1 LSV 189). Intentionen med disse ændringer var blandt andet at give både kommunen og foreningerne nogle klarere pejlemærker for afgrænsningen af støtten til området (2010/1 BTL 207 Folketinget).

Det fjerde og sidste eksempel på beskrivelser af folkeoplysningen som idé er taget fra Vifos podcast 'Folkeoplysning på lyd' 2023, hvor fem deltagere i podcasten er blevet bedt om at give hver deres kortfattede bud, som er kondenseret i tabel 1.

Som det fremgår, lægger informanterne vægt på mange forskellige elementer i deres beskrivelser af folkeoplysningen som idé. Det varierer, hvor specifikke beskrivelser der er tale om, og hvor meget der skal til, før der kan tales om folkeoplysning – f.eks. varierer det, om viden og oplysning er nok i sig selv, eller om det også kræver handling.

<p>Tilhører det civile samfund eller det non-formelle system. Knytter sig til foreninger, organisationer og selvejende institutioner. Er for unge og voksne. Det er frivilligt – ikke noget man skal, men noget man gerne vil have oplysning eller viden om.</p> <p style="text-align: right;">Ove Korsgaard, professor emeritus, DPU</p>
<p>Den usynlige lim, som binder os sammen og gør det danske demokrati stærkt. Folkeoplysning er centralt for, at vi lever demokratiet i hverdagen.</p> <p style="text-align: right;">Christine Ravn Lund, forkvinde i DUF</p>
<p>Folkelig dannelse uden for det formelle uddannelsessystem.</p> <p style="text-align: right;">Charlotte Bach Thomassen, formand, DGI</p>
<p>Oplysning, folkestyre og fællesskab er tre centrale begreber. At give mennesker redskaber til at begå sig og leve aktivt i den tid og det samfund, vi lever i.</p> <p style="text-align: right;">Per Paludan Hansen, formand for DFS</p>
<p>Det handler om viden, aktivitet og handling. Når folkeoplysning er til stede, tager folk selv affære og handler med afsæt i den aktivitet og viden, de har fået.</p> <p style="text-align: right;">Torben Vind Rasmussen, formand for Efterskoleforeningen</p>

Tabel 1: Folkeoplysningen som idé – fra 'Folkeoplysning på lyd' (kondenserede uddrag)

Kilde: Podcasten 'Folkeoplysning på lyd' udgivet januar-marts 2023 på www.vifo.dk.

På tværs af de forskellige forståelser af, hvad folkeoplysning er, er der nogle elementer, som går igen: Flere eksempler nævner viden eller oplysning, flere understreger fællesskabet, men også at folkeoplysning handler om at blive i stand til at gøre noget – at være en aktiv medborger. Endelig understreger nogle, at det skal foregå i det civile samfund, være på frivillig basis og uden for det formelle uddannelsessystem, hvilket understreger det uafhængige og ikke-statslige, som historisk set har stået helt centralt (Korsgaard, 2002: 44).

Det er også karakteristisk, at der ikke er beskrivelser af, hvilke konkrete aktiviteter, hvilken viden eller handlinger, det drejer sig om, og hvorvidt noget dermed kan være mere folkeoplysende end andet. Det er dermed igen folkeoplysningens formål, snarere end hvad folkeoplysning helt konkret er, der er i fokus. Derudover er det interessant, at et af eksemplerne ser unge og voksne som målgruppe, mens det i folkeoplysningsloven primært er børn og unge, der er i fokus, når det gælder de folkeoplysende foreninger.

Samlet er der ikke en entydig definition af folkeoplysningen som idé, og som nævnt indledningsvist, er det måske netop essensen af idéen, at der er plads til fortolkning. Det afspejler den frihedstradition, folkeoplysningen bygger på, hvor det væsentlige er, at man kan samles om forskellige værdier og interesser. I den forbindelse er det interessant, at meget få af de nævnte eksempler nævner kampen mellem forskellige mål og værdier som central for folkeoplysningen som idé.

Begrebets spændvidde kan både være folkeoplysningens styrke og svaghed. På den ene side giver det mulighed for, at folkeoplysningens aktører kan tilpasse sig til den virkelighed og den tid, de er i. På den anden side kan det være vanskeligt for aktørerne at forklare, hvori det folkeoplysende i deres arbejde egentlig består, og hvordan de adskiller sig fra andre aktører med lignende aktiviteter. Netop det dilemma vil blive udfoldet i de to følgende afsnit, der har fokus på henholdsvis værdiernes og aktiviteterernes rolle for folkeoplysningen i dag.

Værdiernes rolle i folkeoplysningen

De folkelige bevægelser opstod ud fra forskellige værdimæssige ståsteder, og friheden til at organisere sig ud fra egne interesser og værdier og

foreningernes grundlæggende autonome rolle som uafhængig fra stat og marked har historisk set været helt centralt for området (Balle-Petersen, 1976).

Også i dag understreges værdiernes betydning i enkelte af de omtalte definitioner af folkeoplysningsbegrebet. Det gælder især i Kulturministeriets vision for folkeoplysningen, hvor „ordet ’værdi’ forstås som en kampplads, hvor der i disse år foregår en heftig strid om at definere, hvad værdi betyder, herunder hvilke værdier borgerne tilstræber“ (Kulturministeriet, 2014). I folkeoplysningsloven understreges det, at den frie folkeoplysende virksomhed bygger på ’de enkelte initiativtageres værdigrundlag’ (Folkeoplysningsloven §1)⁴. Ud fra et pluralistisk demokratiideal, hvor kampen mellem forskellige værdier og interesser står centralt, er det værdimæssige aspekt samtidig tæt koblet til folkeoplysningens demokratiske rolle (Fung, 2003; Rossteuscher 2005).

I foreningslitteraturen sondres der mellem fire forskellige idealtyper, som relaterer sig til foreningernes demokratiske rolle (figur 1). I idealtyperne sondres der mellem, om foreningerne primært orienterer sig mod medlemmerne eller mod samfundet/lokalsamfundet som helhed. Og om de orienterer sig mod en konsensusorienteret rolle eller en mere konfliktorienteret rolle med udgangspunkt i forskellige interesser og værdier.

Som det vil fremgå, er der tegn på forskydninger mellem idealtyperne, både som følge af ændringer i sammensætningen af foreningslivet og ændringer i den måde, foreningerne ser på deres egen rolle. Derfor er de fire idealtyper interessante i diskussionen af værdiernes rolle i folkeoplysningen.

⁴ En lovændring i 2017 indførte dog en afgrænsning af det frie initiativ til folkeoplysende virksomhed, der bygger på ’demokrati, grundlæggende friheds- og menneskerettigheder’ (Folkeoplysningsloven §1).

	Medlemsorienteret	Samfundsorienteret
Konfliktorienteret	'Interesseforening' Civilsamfundet som interessekamp	'Idébestemt forening' Civilsamfundet som værdikamp
Konsensusorienteret	'Aktivitetsforening' Civilsamfundet som social mødeplads	'Lokalforening' Civilsamfundet som social integration

Figur 1: Typologi over frivillige foreninger og organisationer

Kilde: Wollebæk og Selle, 2002; Ibsen, 2006

Men hvordan ser det ud med værdiernes rolle i dag? Står det værdimæssige grundlag stadig stærkt blandt de folkeoplysende organisationer? Eller har velfærdssamfundets universelle goder mindsket behovet for at kæmpe for særlige værdier?

Ses der på foreningslivet som helhed, viser undersøgelser en stigning i andelen, der ikke bygger på særlige værdier – fra 34 procent i 2004 til 42 procent i 2010 (Ibsen et al., 2013: 40), og nyere undersøgelser tyder på, at denne udvikling er fortsat siden (Levinsen og Ibsen, 2017). Ses der specifikt på andelen af foreninger, der selv angiver, at de bygger på folkelig oplysning, var andelen i 2010 på 7 procent blandt idrætsforeningerne og 16 procent blandt de øvrige foreninger på kultur- og fritidsområdet (Ibsen et al., 2013: 40).

Selvom en stor del af foreningerne på området er godkendt som folkeoplysende foreninger og får støtte derefter, identificerer hovedparten sig altså ikke med folkeoplysende værdier. Aftenskolerne skiller sig dog ud fra det generelle billede med en højere tilslutning til 'folkelig oplysning'⁵. Det er desuden værd at bemærke, at andelen af foreninger, der tilslutter sig grønne værdier (miljø og natur), ikke har været stigende trods det stigende samfundsmæssige fokus på klimakrisen (Ibsen et al., 2013: 40, Levinsen og Ibsen, 2017: 71).

5 Det er ikke muligt at se på andelen specifikt for aftenskoler, da de i undersøgelsen er kategoriseret under 'uddannelse og forskning' under hovedkategorien 'velfærdsforeninger', hvor 25 procent bekender sig til værdien 'folkelig oplysning' (Ibsen et al., 2013:20; 40). I en undersøgelse i udvalgte kommuner bygger 56 procent af foreningerne i 'uddannelse og forskning' på folkelig oplysning (Levinsen og Ibsen, 2017: 71).

Generelt er billedet, at der er en høj grad af aktivitetsorientering i foreningslivet – ikke mindst blandt foreningerne på idræts-, fritids- og kulturområdet (Ibsen et al. 2013, 57; Thøgersen og Bjerrum 2022: 16). I et længere historisk perspektiv fylder foreningslivet som arena for værdi- og interessekamp mindre end tidligere, og de folkeoplysende foreninger i dag er i højere grad konsensus- og aktivitetsorienterede (jf. figur 1) (Ibsen, 2006: 114). Selvom mange foreninger spiller en interessevaretagende rolle, handler det primært om at sikre gode vilkår for specifikke aktiviteter og i mindre grad om at kæmpe for en bestemt værdimæssig retning (Thøgersen, 2012: 75).

Samlet tyder meget på, at den værdimæssige og ideologiske forankring fylder mindre end tidligere og har en anden karakter. Det overordnede billede dækker dog over en stor variation, og nogle forenings- og organisationstyper arbejder i høj grad værdibaseret (se f.eks. Ibsen og Levinsen, 2016: 100).

Det gælder helt naturligt de politiske ungdomsforeninger, men også de uniformerede korps er eksempler på folkeoplysende organisationer, hvor værdier betyder meget – og er tydelige i de frivilliges bevidsthed. En undersøgelse af de uniformerede korps viser en høj grad af refleksion omkring sammenhængen mellem aktiviteter, værdier og de læringspunkter, der er i fokus (Bjerrum et al., 2021: 161). En landsdækkende undersøgelse af lederuddannelse i FDF og KFUM-Spejderne viser tilsvarende en stærk tradition for at føre de centrale værdier videre til næste generation af ledere, som kommer tydeligt til udtryk i praksis (Billberg et al., 2023).

Når det gælder efterskoler, højskoler og friskoler, er der lovkrav om, at skolerne formulerer et offentligt tilgængeligt værdigrundlag⁶. På højskoleområdet blev lovkravet indført ved en lovændring i 2000 på baggrund af et ønske om at tydeliggøre højskolernes rolle som idébårne skoler: „Efter udvalgets opfattelse hører det med til at være en fri skole, at skolen angiver det værdigrundlag, som oplysningsvirksomheden bygger på [...]“ (Højskoleudvalget, 1999: 41).

⁶ Bekendtgørelse af lov om frie fagskoler og efterskoler §17, Bekendtgørelse af lov om friskoler, private grundskoler mv. §5 stk. 4; Bekendtgørelse af lov om folkehøjskoler §1

En analyse af højskolernes værdier i 2019 viste da også en stor bredde i højskolernes værdimæssige grundlag. Højskolernes beskrivelser af deres idehistoriske grundlag og menneskesyn spænder fra det grundtvigske, det kristne og det humanistiske til mere direkte koblinger mellem højskolens fagspecifikke fokus og skolens værdier (Gydesen og Thøgersen, 2019). Det er desuden interessant, at ingen højskoler i undersøgelsen eksplicit bekender sig til bestemte politiske værdier og ideologier – f.eks. i form af liberale eller socialistiske værdisæt (Gydesen og Thøgersen, 2019: 34). Det står i modsætning til 1970'erne, hvor der opstod højskoler med et erklæret socialistisk formål (Korsgaard, 1997: 395), og er et eksempel på, at tidsånden afspejler sig i højskolernes værdier. I 2023 er der dog en ny højskole på vej – Rahbeks Højskole – som har eksplicit fokus på borgerlighed og er etableret af en kreds af 'toneangivende borgerligt sindede danskere' (Rahbeks Højskole, 2023).

På aftenskoleområdet har fire ud af de fem landsdækkende oplysningsforbund rødder i politiske partier, og dermed træder de forskellige idegrundlag frem, når der ses på organisatorisk niveau på landsplan. På lokalt niveau kan det dog være svært at se forskellene – trods de forskellige ideologiske udgangspunkter. F.eks. viser en undersøgelse blandt aftenskolekursister, at aftenskolens politiske holdning stort set ingen betydning har for kursisternes valg af hold. Det er helt overvejende interessen for det specifikke fag og gode undervisningstidspunkter, som har betydning (Bjerrum og Thøgersen, 2016: 74).

Samlet set er der dermed store forskelle på værdiernes rolle på tværs af forskellige typer af folkeoplysende organisationer, og hvor eksplicit de bliver viderefornidlet til deltagerne. Men værdierne fylder mindre end tidligere, og de særligt folkeoplysende værdier kan være svære at få øje på, selvom der samtidigt har været fokus på at styrke værdiernes rolle i lovtekster på området – f.eks. i folkeoplysningslovens begreber og i højskoleloven.

Aktiviteternes rolle i folkeoplysningen

Det andet tema handler om aktiviteternes rolle i folkeoplysningen. Temaet er tæt koblet til værdiernes betydning, da det stigende aktivitetsfokus i foreningslivet i nogen grad ser ud til at være sket på bekostning af det værdimæssige fokus.

Som den begrebsmæssige diskussion viste, har mange definitioner fokus på formålet og i mindre grad på, hvad folkeoplysning konkret er. Det kan ses som en indlejret del af folkeoplysningen som idé, men en potentiel udfordring er, at det kan gøre det vanskeligt at definere folkeoplysningens grænser. Det kommer f.eks. til udtryk ved, at næsten en fjerdedel af kommunerne oplever det som en udfordring at afgrænse den folkeoplysende virksomhed, når de skal administrere folkeoplysningsloven (Thøgersen, 2021: 45).

Podcasten 'Folkeoplysning på lyd', hvor fem informanter hver især giver deres bud på, hvornår de sidst har oplevet et godt eksempel på folkeoplysning, illustrerer bredden i opfattelsen af, hvad der kan være folkeoplysende aktiviteter. Én nævner samtalen, dialogen og kropssproget før, under og efter en håndboldkamp⁷, én nævner forskellige eksempler på efterskolelever, der selv tager affære og initiativ til handling⁸, én nævner en kultur- og læringsfestival om Grundtvig⁹, én nævner et højskolekursus om planter, klima og biodiversitet¹⁰, mens den sidste informant nævner samarbejdet mellem børn i en spejdergruppe, når de selv skal finde ud af, hvem der gør hvad for at lykkes med en opgave¹¹.

Ifølge disse eksempler kan folkeoplysning ske i mange forskellige sammenhænge og aktiviteter. I de nævnte eksempler på definitioner af folkeoplysning går elementer som fællesskab, viden og oplysning og aktivt medborgerskab dog igen i flere beskrivelser. Spørgsmålet er derfor, i hvilken udstrækning disse elementer er i spil i de folkeoplysende aktiviteter, og om nogle aktiviteter kan siges at være mere folkeoplysende end andre? I det følgende vil der være nedslag i forskellige udviklingstendenser og eksempler relateret til denne diskussion.

Aktiviteters udvikling – i spændingsfeltet mellem fritidsinteresser, dannelse og kompetencer

Diskussionen af, hvorvidt nogle aktiviteter er mere folkeoplysende end andre, er ikke ny. Det ses f.eks. på aftenskoleområdet, hvor lovgivningen på området løbende har udvidet grænserne for aftenskolernes fag.

7 Charlotte Bach Thomassen, formand for DGI.

8 Torben Vind Rasmussen, formand for Efterskoleforeningen.

9 Per Paludan Hansen, formand for DFS.

10 Ove Korsgaard, professor emeritus ved DPU.

11 Christine Ravn Lund, forkvind for DUF.

I aftenskolernes første år var der fokus på grundlæggende fag som skrivning og regning, men der kom løbende flere fag til. Vedtagelsen af aftenskoleloven i 1930 udvidede fagkredsen, men der var stadig begrænsninger: Kun 1/3 af timerne måtte bruges på gymnastik og sang, og i forbindelse med husgerning og sløjd skulle der være tilknyttet øvelser i regning og skriftlig fremstilling (Eigaard, 1987: 100). Derudover kunne man som kursist kun deltage i gymnastik i aftenskolen, hvis man havde mindst lige så mange timer i et 'almindeligt' skolefag (Kandrup, 2013: 87).

Det er et eksempel på, at nogle typer af fag gennem historien er blevet opfattet som vigtigere end andre, og der har løbende været diskussioner om grænserne for aftenskolernes fagudbud (Eigaard et al., 1987: 141). Da fritidsloven blev vedtaget i 1969, var formuleringen 'ved en aftenskole forstås i denne lov en skole, der tilbyder undervisning i emner, hvori voksne i deres fritid måtte ønske undervisning' (Fritidsloven §37). Begrænsningerne for aftenskolernes fagudbud var dermed væk, og der var fokus på voksnes personlige udvikling i fritiden (Eigaard, 2002: 76).

I dag er bevægelsesfag aftenskolernes største fag, men også de grundlæggende og manuelle fag fylder godt i fagudbuddet (Thøgersen, 2021a: 24; Bjerrum, 2020: 13; Thøgersen og Bjerrum, 2018: 33). Samtidig er det interessant, at aftenskolekursisternes primære motivation for at deltage i aftenskolernes kurser er at lære noget nyt. Det oplysende element og at kunne lære en færdighed har dermed fortsat stor betydning, selvom det varierer på tværs af fag (Bjerrum og Thøgersen, 2016: 69f). Læring og glæde fylder samtidigt mest i kursisternes selvvalgte udbytte af aftenskoleundervisning, mens socialt udbytte fylder mindre, og samfundsmæssigt engagement fylder meget lidt (Thøgersen og Bjerrum, 2016: 88). Det selvvalgte udbytte varierer desuden på tværs af forskellige typer af folkeoplysende organisationer og deltagelsesformer (Ibsen et al., 2015: 73). Der findes dog ikke udtømmende analyser af, i hvilken grad og på hvilken måde, folkeoplysende aktiviteter i højere grad end andre typer af aktiviteter fremmer fællesskab, læring og aktivt medborgerskab.

En anden central diskussion er, hvorvidt kompetencegivende undervisning og folkeoplysning står i modsætning til hinanden. Ofte nævnes det i forbindelse med folkeoplysende aktiviteter, at de ikke må være formelt kompetencegivende. F.eks. understreger folkeoplysningsloven, at der

ikke kan gives støtte til formelt kompetencegivende undervisning (Folkeoplysningsloven §7, stk. 3)¹².

Også på højskoleområdet er den ikke-kompetencegivende undervisning i fokus. Folkehøjskoler må ikke afholde prøver og eksaminer (bortset fra FVU¹³), og selvom højskolerne kan have særlige faglige profiler, er det uden et krav, at mindst halvdelen af en elevs undervisningstimer skal være af 'bred almen karakter' (§ 13 i højskoleloven). En lovændring i 2006 indførte dog muligheden for, at højskoleeleverne følger kompetencegivende undervisning op til 15 timer ugentligt (Højskoleloven §15), men emnet diskuteres løbende. F.eks. har en fremtrædende tidligere højskoleforstander udtalt, at „de højskoler, der tilbyder kompetencegivende undervisning, er i ånden mindre højskoler, end os, der ikke tilbyder det. At påstå noget andet er simpelthen hul i hovedet“ (Jørgen Carlsen, Jyllands-Posten 3.3.2010¹⁴).

Historisk set kan der dog argumenteres for, at højskolerne altid har befundet sig i spændingsfeltet mellem dannelse og uddannelse – og mellem det lystbetonede og det nyttebetonede. Særligt landbrugsfaglige fag har spillet en stor rolle, og højskolerne bidrog dermed til uddannelsen af landmænd, håndværkere, mejerister og husholdersker – sideløbende med dannelsesfagene (Korsgaard, 1997: 279; Hjermitzlev, 2018: 173). Fagudbuddet afspejler ofte tidens trends og bevægelser – f.eks. har flere højskoler i dag fokus på bæredygtighed og naturdannelse, og nogle tilbyder studieforberedende forløb, hvor elever kan forberede sig til optagelsesprøver på f.eks. politi- eller skuespilskolen (Toft, 2016: 16; Thøgersen et al. 2018: 31).

Tilskudsstrukturer og folkeoplysende aktiviteter

Tilskudsstrukturerne varierer på tværs af de folkeoplysende områder. Folkeoplysningsloven, der sætter rammerne for den kommunale støtte til området, er interessant i relation til spørgsmålet om afgrænsningen af folkeoplysende aktiviteter. Loven giver kommunerne meget frie rammer for støtten til foreninger og aftenskoler. Loven har formålsbeskrivelser men

12 De folkeoplysende organisationer kan dog godt udbyde kompetencegivende forløb under andre lovgivninger, hvilket mange oplysningsforbund og daghøjskoler gør – f.eks. i form af FVU, danskundervisning for udlændinge mv.

13 Forberedende Voksenundervisning.

14 Refereret i Hjermitzlev 2018.

ingen konkrete afgrænsninger af, hvad der i øvrigt karakteriserer folkeoplysende aktiviteter. Området afgrænses i vid udstrækning ud fra organiseringsformen og medlemskriterier og ikke ud fra aktiviteternes specifikke karakter (Thøgersen, 2021b: 17; Eske, 2021: 26).

Det er derfor op til kommunerne at afgøre, om nogle aktiviteter er mere folkeoplysende end andre og derfor skal vægtes højere tilskudsmæssigt. Kræver det f.eks. et vist niveau af fællesskab eller læring, før der kan tales om folkeoplysende aktiviteter? Folkeoplysningsloven giver mulighed for, at kommunerne kan vægte bestemte typer af fag og emner på aftensko-leområdet højere end andre, når tilskuddet skal fordeles, men der er ikke fundet aktuelle eksempler på, at det sker i praksis (Thøgersen, 2021: 27).

Også på foreningsområdet er der mulighed for at variere tilskuddets størrelse på tværs af forskellige typer af aktiviteter – ud fra objektive kriterier – og i enkelte kommuner er der eksempler på, at tilskuddets størrelse varierer på tværs af områder. Det gælder f.eks. en kommune, hvor gymnastik og svømning tæller dobbelt i tilskudsberegningen, og kommuner hvor tilskuddets størrelse varierer på tværs af idrætsforeninger og uniforme-rede korps (Eske, 2021: 24). Ud fra tilskudsordningerne kan det dog ikke afgøres, om det er begrundelser relateret til folkeoplysningen som idé, der ligger bag de forskellige tilskudsniveauer, eller om det skyldes andre hen-syn.

Med disse eksempler i baghovedet er et interessant spørgsmål, om det snarere er traditioner end klare definitioner, som er afgørende for, hvilke aktiviteter – og dermed hvilke foreninger – der kategoriseres som folkeoplysende, og hvilke der ikke gør. F.eks. er der foreningstyper inden for det kulturelle område, som ikke altid godkendes som folkeoplysende foreninger¹⁵. Grænsefladerne til det frivillige sociale område er et andet tema, hvor det kan diskuteres, om der er tale om folkeoplysende aktivite-ter eller ej.

Ligeledes relateret til både tilskudsstrukturer og aktiviteternes rolle i folkeoplysningen er spørgsmålet, hvorvidt folkeoplysende aktiviteter kan foregå online. Holdninger til dette kan i nogen grad afspejle, hvilken del

15 Det kan hænge sammen med, at loven eksplicit nævner, at folkeoplysende aktiviteter omfatter idræt samt idébestemt og samfundssengagerende børne- og ungdomsarbejde som værende tilskudsberettiget (Folkeoplysningsloven, §14 stk. 2), og at det henleder opmærksomheden på idrætsforeninger og spejderkorps.

af folkeoplysningens formål, man lægger vægt på: Hvis det primære fokus er på læring og oplysning, er der ikke noget i vejen for, at det kan foregå digitalt. Lægges der derimod vægt på fællesskaber, kan det i højere grad diskuteres, om de digitale muligheder giver samme forudsætninger som fysiske møder.

I dag sætter folkeoplysningsloven en begrænsning på, hvor stor en del af aftenskoleundervisningen, der må gennemføres som fjernundervisning (folkeoplysningsbekendtgørelsen §8, stk. 3). Det understreger, at det fysiske møde blev set som centralt for folkeoplysningen som idé, da loven blev formuleret. I kraft af de mange nye digitale muligheder og erfaringerne fra Corona-nedlukningerne er digitaliseringens muligheder og begrænsninger et interessant parameter i den fremtidige diskussion af afgrænsningen af folkeoplysende aktiviteter.

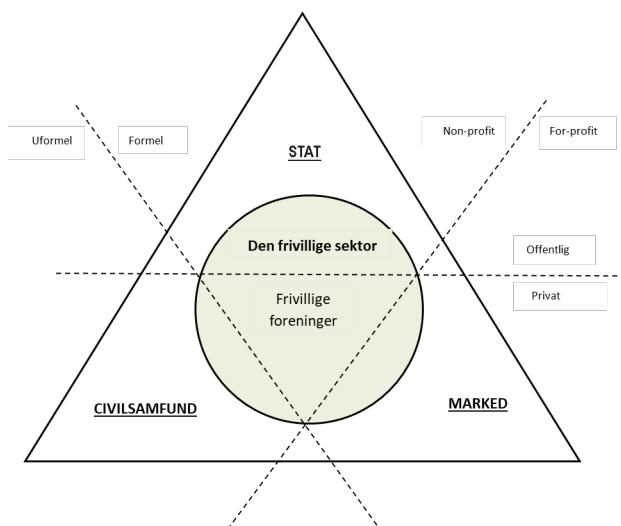
Samlet set har både aktiviteternes karakter og de lovgivningsmæssige rammer for støtten til folkeoplysende aktiviteter udviklet sig over tid i takt med samfundsudviklingen. Da de folkeoplysende organisationer opstod, var der et stort behov for undervisning i grundlæggende færdigheder. I dag er der andre behov, som i højere grad knytter sig til meningsfulde fritidsaktiviteter og personlig oplysning.

Det spørgsmål, som står tilbage, er dog stadig, hvad det er ved aktiviteterne, som gør dem særligt folkeoplysende. Bidrager aktiviteterne til fællesskab, læring, aktivt medborgerskab og demokrati, eller er der sket en dekobling mellem aktiviteterne og folkeoplysningen som idé? Et andet spørgsmål er, om koblingen til det kompetencegivende uddannelsessystem, som blandt andet ses på højskoleområdet, presser folkeoplysningen som idé?

Organiseringsformer og folkeoplysningen

Det tredje tema i diskussionen af folkeoplysningens rolle er organiseringsformer. Foreningernes og folkeoplysningens historie er som nævnt tæt forbundne gennem rødderne i de folkelige bevægelser, hvor uafhængigheden af staten var et bærende princip (Korsgaard, 2002: 44). Men området har udviklet sig i tæt samspil med velfærdssamfundet og det øvrige omgivende samfund.

Netop denne sammenhæng er central for diskussionen af organisationsformer og kan illustreres gennem 'velfærdstrekanten', som viser, hvordan den frivillige sektor og dermed også de folkeoplysende organisationer og foreninger befinder sig i et spændingsfelt mellem stat, marked og civilsamfund – med berøringsflader til alle tre dele (figur 2). De kan derfor også blive påvirket af både de økonomiske logikker i markedssfæren, de politiske og bureaukratiske logikker i den offentlige sfære og de sociale og kulturelle logikker i civilsamfundet.

Figur 2: Velfærdstrekanten

Kilde: Pestoff, 1998: 42.

Når det gælder relationen til staten, er der langt fra total uafhængighed mellem staten og de folkeoplysende organisationer. Der kan snarere tales om et gensidigt afhængighedsforhold, hvor den offentlige sektor bidrager med rammevilkår, mens de folkeoplysende organisationer til gengæld udbyder meningsfulde aktiviteter for borgerne (Olsson, 2000: 5; Thøgersen, 2012: 90ff). Organisationerne har dog – på trods af de økonomiske relationer – en høj grad af autonomi, i forhold til hvordan de bruger den offentlige støtte. En autonomi, som for de folkeoplysende foreninger og aftenskoler er lovfæstet i folkeoplysningsloven (folkeoplysningsloven §9 og §17), og som står stærkt i foreningernes selvforståelse (Ibsen et al., 2013: 66).

Når det gælder relationen til markedet, opererer mange af de folkeoplysende aktører i stigende grad på et marked med konkurrence fra andre udbydere af fritidsaktiviteter. En stor og stigende andel af danskerne dyrker deres idræts- og fritidsaktiviteter i selvorganiseret og kommercielt regi (Eske et al., 2022: 50; Rask et al., 2022: 71). Denne konkurrencesituation står i modsætning til tidligere, hvor foreninger og aftenskoler i højere grad havde monopol på fritidsaktiviteterne og primært konkurrerede med hinanden.

På aftenskoleområdet oplever 43 procent af aftenskolerne det svært at konkurrere med andre fritidstilbud, og konkurrencen kommer ikke kun fra kommercielle aktører. Også kommunale aktører – som f.eks. biblioteker og sundhedscentre – har i dag tilbud, som ligner aftenskolernes (Thøgersen og Bjerrum, 2018: 120-123). Endelig fremmer de digitale fora muligheden for nye organiseringsformer: Facebookgrupper, onlinekurser og andre fællesskaber online eksisterer side om side med tilbuddene fra de organiserede aktører.

Mange folkeoplysende aktører opererer dermed i spændingsfeltet mellem forening og forretning. Derudover har udviklingen medført, at grænserne mellem de forskellige sektorer er mere flydende end tidligere. Der er tendenser til hybridisering med både nye organiseringsformer og nye typer af samarbejdsrelationer på tværs af sektorer og organisationer (Evers, 2020; Fehsenfeld og Ibsen, 2020; Espersen et al., 2021).

Det er derfor relevant at diskutere, hvor alle disse udviklingstendenser stiller folkeoplysningen i dag? I hvilken grad kan og bør de folkeoplysende aktører tilpasse sig til de beskrevne udviklingstræk, når det gælder organiseringsformer på fritidsområdet? Er foreningen som organisering en forudsætning for folkeoplysning? Og i hvilken grad er de eksisterende rammer på området gearret til at støtte de folkeoplysende organisationer ind i dette udviklingsfelt? Disse temaer vil blive diskuteret med folkeoplysningsloven som eksempel.

Både når det gælder den folkeoplysende voksenundervisning (aftenskolerne) og det frivillige folkeoplysende foreningsliv, er organiseringen som forening i dag en forudsætning for at få støtte efter folkeoplysningsloven (Folkeoplysningsloven §4, stk.2 og 3). Men sådan har det ikke altid været. Tidligere var der privatejede højskoler, og kommunale aftenskoler

eksisterede side om side med de foreningsbaserede (Eigaard et al., 1987: 179), ligesom mindre formelle interessegrupper også var udbredte. Kravet om foreningsorganisering blev først indført ved en lovændring i 2000 som afløser for det tidligere kredsbegreb, hvor interessegrupper uden formel organisering kunne få støtte (1999/1 LSF 189; 1999/1 LSV 189). Lovgivningen var dermed med til at institutionalisere og organisere området yderligere. Allerede da foreningskravet blev indført, var der dog politiske diskussioner om, hvilken betydning det ville få, og nogle partier var decideret imod:

SF er imod bestemmelsen om foreningsdannelse som afløsning af gældende lovs kredsbegreb. Det er efter SF's opfattelse for firkantet og unødvendigt. Det kan måske forhindre mulighederne for at udvikle nye organisationsformer. Dette er måske særlig et problem i større byer, hvor mange unge eksperimenterer og afprøver dette.

EL kan ikke støtte den grundlæggende ændring fra kredsbegrebet til forening, som ligger i folkeoplysningsloven. EL frygter, at foreningsbegrebet kan blive meget stift og blokere for fornuftige, fornyende initiativer lokalt (Betænkning over lovforslag 1999/1 BTL 189).

De diskussioner om organiseringsformer, der ses i dag, var dermed også til stede, da foreningskravet blev indført. Siden er der indført andre mindre ændringer i folkeoplysningsloven som forsøg på at tilpasse den til samfundsudviklingen. Det gælder f.eks. muligheden for fleksibelt tilrettelagt undervisning¹⁶ på aftenskoleområdet, som blev indført i 2007, og som bl.a. giver mulighed for støtte til studiekredse. Derudover blev selvorganiserede grupper for første gang skrevet direkte ind i lovgivningen i 2011, hvor der lægges op til, at selvorganiserede grupper kan få del i udviklingsmidlerne på området, og at samspillet med selvorganiserede grupper skal uddybes i kommunens folkeoplysningspolitik (Folkeoplysningsloven, §34, stk.3). Samtidigt blev muligheden for, at kommunerne kan yde særlige til-

16 Aftenskolerne kan afsætte op til 40 procent af deres tilskud til fleksibel tilrettelæggelse, hvor tilskuddet kan afregnes på andre typer af udgifter end udgifter til leder- og lærerløn, hvilket betyder, at der kan laves hold uden en fast underviser og eksperimenteres med undervisningsformerne.

skud til partnerskaber omkring opgaveløsningen indskrevet (§8a stk. 3, §19 stk. 3), hvilket kan ses som et udtryk for et øget fokus på hybride løsninger og samarbejdsprojekter.

Flere af de nye muligheder har dog indtil videre haft begrænset gennemslagskraft. Fleksibelt tilrettelagt undervisning udgør 5 procent af undervisningstimerne på aftenskoleområdet. Partnerskaber på folkeoplysningsområdet får meget fokus i de politiske hensigtserklæringer men betydeligt mindre i praksis (Thøgersen, 2021b: 21; 51). Endelig tyder meget på, at det kan være svært for kommunerne at integrere selvorganiserede grupper på et område, hvor foreningsorganiseringen ellers er en central forudsætning for støtte (Thøgersen, 2021b: 47).

Et centralt spørgsmål er derfor, om der fortsat er behov for at justere rammerne på folkeoplysningsområdet, så det i højere grad end i dag bliver muligt at støtte nye organiseringsformer. Herunder kunne en interessant tanke være, om det tidligere kredsbegreb ville kunne omfavne og skabe bedre vilkår for nogle af de aktiviteter og initiativer, som i dag foregår uden for organiserede rammer. Eller om det fortsat bør være den klassiske foreningsorganisering, som er det primære omdrejningspunkt, mens støtten til andre organiseringsformer bør ske uden for folkeoplysningslovens rammer.

Ligesom ved de øvrige temaer relaterer svaret på disse spørgsmål sig til, hvilke dele af folkeoplysningen som idé, man tillægger størst betydning. Hvis det handler om at fremme det frivillige initiativ og at kunne samles omkring fælles interesser, kan mindre formelt organiserede kredse og grupper være gode eksempler på folkeoplysende initiativer.

I et demokratisk perspektiv kan der omvendt argumenteres for, at organiseringen som forening fortsat bør være det bærende princip i folkeoplysningen. Trods udviklingen i det omkringliggende samfund står foreningslivet fortsat stærkt og er præget af stor kontinuitet (Ibsen et al., 2013). Det kan dog diskuteres, om det er nok, at muligheden for demokratisk engagement i foreningen er til stede, eller om den også skal bruges i praksis. Undersøgelser viser, at organiseringen som forening ikke pr. definition medfører et stort demokratisk engagement blandt medlemmerne (Østerlund, 2014). Forskellige demokratiperspektiver kan dog lægge vægt på forskellige aspekter af dette engagement: Hvor det for nogle handler

om muligheden for indflydelse i demokratiske repræsentative strukturer, handler det for andre mere om den demokratiske samtale (se f.eks. Fung, 2003).

Samfundsudfordringer og folkeoplysningen

Det fjerde og sidste tema er folkeoplysningens rolle i forhold til tidens samfundsudfordringer. De folkelige bevægelser opstod som svar på mange af datidens samfundsudfordringer (Haue og Tolstrup, 2011: 13). At bidrage til løsninger og kampen for det gode samfund har dermed altid ligget i områdets DNA, men samfundet står ikke over for de samme udfordringer i dag som dengang. Trods stigende ulighed over de senere år er Danmark – i international sammenhæng – et meget lige samfund. Det gælder ikke mindst, når der ses på befolkningens uddannelsesniveau (Finansministeriet, 2020: 11f). Tidens udfordringer og behovet for oplysning har derfor en helt anden karakter, men der er store forventninger til folkeoplysningens rolle. Det er derfor ikke kun interessant at se på, hvordan folkeoplysningen bidrager. Det er også relevant at diskutere, hvordan involveringen i opgaveløsning spiller sammen med de folkeoplysende organisationers autonomi og med folkeoplysningens egenverdi. Disse temaer er i fokus i det følgende.

Igennem hele opbygningen af velfærdsstaten og indtil dets kulmination i midten af 1970'erne var der en opgaveglidning fra den frivillige til den offentlige sektor. Men fra 1980'erne og frem kom der – i takt med det økonomiske pres på velfærdsstaten – et stigende fokus på mere involvering af civilsamfundet (Fehsenfeld og Ibsen, 2020: 29). Særligt over de seneste årtier har der været en stigende opmærksomhed på at medtænke frivillige organisationer i løsningen af forskellige typer af velfærdsopgaver. Det gælder f.eks. i forhold til integration, socialt udsatte, genoptræning, sundhed mv., og der er store forventninger til potentialerne i samskabelse og partnerskaber på tværs af sektorer og velfærdsområder (Fehsenfeld og Ibsen, 2020: 31; Espersen et al., 2021: 227; Thøgersen, 2012: 48ff). Tidens trend er, at vilde problemer kalder på vilde løsninger, hvilket blandt andet kan ske gennem partnerskaber (Nielsen, 2021; Jeppesen og Munch-Andersen, 2022). Det følgende uddrag fra regeringsgrundlaget 2022 er et

eksempel på store forventninger til kulturområdet, som folkeoplysningen er en del af:

[Regeringen vil] nedsætte et råd, der kan afdække og diskutere, hvordan kunst og kultur kan bidrage til at løse tidens store kriser, herunder klimakrisen, naturkrisen, velfærdskrisen og trivselskrisen (Regeringen, 2022: 51).

På folkeoplysningsområdet ses det stigende fokus derudover ved, at kommunerne i deres folkeoplysningspolitikker siden 2011 har haft pligt til at beskrive 'samspelet mellem den folkeoplysende virksomhed og øvrige politikområder – herunder muligheden for indgåelse af partnerskaber omkring løsningen af konkrete opgaver' (Folkeoplysningsloven §34 stk.4).

Særligt på idrætsområdet er det interessant, at de landsdækkende idrætsorganisationer i stigende grad har fokus på sundhed som en central del af deres virke. I 2004 ændrede DGI deres formålsparagraf, så sundhed blev en eksplicit del af formålet (Hansen, 2014: 257ff). DIF og DGI's fælles vision 'Bevæg dig for livet' med målet om at 50 procent af danskerne i 2025 er medlem af en idrætsforening, og 75 procent af befolkningen er fysisk aktive, er et andet eksempel på, at sundhedsdiskursen har fået en stor plads i organisationernes arbejde. Samtidig er det karakteristisk, at både denne vision og mange kommunale fritidspolitikker har et stort fokus på kvantitet: at så mange borgere som muligt skal være aktive, mens der er mindre fokus på betydningen af, hvordan de er aktive.

Ses der på foreningslivet i bred forstand samarbejder mange foreninger med offentlige institutioner omkring aktiviteter, projekter eller arrangementer (Ibsen og Levinsen, 2018). Undersøgelser viser, at foreninger i mindre lokalsamfund og foreninger, der generelt orienterer sig mod lokalsamfundet, er mere tilbøjelige til at engagere sig i lokalsamfundets udvikling end andre foreninger, og de oplever en større nødvendighed for at gøre det (Levinsen og Ibsen, 2020: 58; Ibsen og Iversen, 2022).

Derudover er større foreninger mere tilbøjelige til at indgå i samarbejdsrelationer med kommunale aktører end mindre foreninger (Levinsen og Ibsen, 2019: 28). Det kan være et udtryk for, at samarbejdsrelationer er ressourcekrævende og kan være vanskelige at indgå i for mindre for-

eninger, der udelukkende drives af frivillig arbejdskraft. Det ses også ved, at samarbejdsrelationer på tværs især omhandler enkeltstående arrangementer og deling af faciliteter, mens længerevarende projekter fylder mindre (Thøgersen, 2015: 51), og at muligheden for støtte til partnerskaber efter folkeoplysningsloven kun bliver brugt i begrænset grad (Thøgersen, 2021b: 25).

På aftenskoleområdet er samarbejdsrelationerne lidt mindre udbredte, men mange aftenskoler – 45 procent – svarer i en landsdækkende undersøgelse bekræftende på, at de ser nogle samfundsudfordringer, som de gerne vil være med til at løse. Udfordringerne omfatter blandt andet dårlig livskvalitet, integration og ensomhed (Thøgersen og Bjerrum, 2018: 118). På lignende vis ønsker en stor del af højskolerne at bidrage til at løse samfundsmæssige udfordringer. Her nævnes især ulige muligheder og samfundsmæssige skel, den grønne omstilling, dårlig trivsel og samfundets instrumentalisering (Thøgersen et al., 2018: 84).

Foreningers og organisationers holdninger til spørgsmålet om inddragelse afhænger dog i høj grad af, hvordan man spørger. I undersøgelser ses således en stærk skepsis blandt både aftenskoler og foreninger, når det gælder spørgsmålet om, hvorvidt de ser det som deres opgave at bidrage til kommunal opgaveløsning (Thøgersen og Bjerrum, 2018: 106; Levinsen og Ibsen, 2019: 43). Men mange indgår gerne i samarbejdsrelationer og vil gerne bidrage til at løse samfundsudfordringer. Det kan udtrykke, at vigtigheden af autonomi fortsat står centralt i de folkeoplysende aktørers selvforståelse. De vil gerne engagere sig – men på egne præmisser.

Det er uden for artiklens rammer at vurdere, i hvilken grad organisationerne også i praksis bidrager til at løse samfundsudfordringer, og om det sker gennem deres kerneaktiviteter, eller om det sker gennem særlige indsatser.

Det er dog et fortsat opmærksomhedspunkt, i hvilken grad de folkeoplysende aktørers tilpasning til samfundsudfordringer og de politiske strømninger i samfundet sker på bekostning af folkeoplysningens egenverdi. Kan folkeoplysende mål gå hånd i hånd med velfærdsorienterede mål? Kan de folkeoplysende aktører bevare deres autonomi i et tæt samspil omkring opgaveløsning? Og hvordan ser det ud med balancen mellem det kvantitative blik på antallet af fritidsaktive og det kvalitative blik på

aktiviteternes indhold og karakter? Der kan være forskellige argumenter i spil i svarene på disse spørgsmål, og de folkeoplysende aktører stiller sig ikke nødvendigvis samme sted i diskussionen.

Opsamlende diskussion: Har folkeoplysningen som idé udspillet sin rolle?

Kapitlet har diskuteret folkeoplysningens rolle i dag med fokus på værdier, aktiviteter, organisationsformer og samfundsudfordringer. Som afslutning samler dette afsnit op på spørgsmålet om, hvad der – i relation til de fire temaer – kan tale for og imod, at folkeoplysningen som idé fortsat har en rolle i velfærdssamfundet.

Det er vigtigt at understrege, at argumenterne for og imod vil afhænge af, hvilken definition af folkeoplysning, man bekender sig til, og derfor er der ikke nogen entydige svar. Derudover kan det for alle temaer diskuteres, om folkeoplysningen som idé er udfordret, eller om det snarere handler om, hvorvidt folkeoplysningen som idé på nogle punkter kunne stå stærkere hos områdets aktører, og hvorvidt rammerne omkring folkeoplysningen i tilstrækkelig grad er fulgt med samfundsudviklingen. Men en række mulige argumenter for og imod fremgår i oversigtsform i tabel 2. Under tabellen uddybes argumenterne og suppleres med en række opmærksomhedspunkter, der kan tages med i den videre diskussion af folkeoplysningens fremtidige rolle.

	Nej, folkeoplysningen er udfordret	Ja, folkeoplysningen er ikke udfordret
Værdiernes rolle	<p>Færre foreninger end tidligere bygger på særlige værdier, og der er et stort fokus på aktiviteter.</p> <p>Folkeoplysende værdier er i sig selv svære at definere.</p>	<p>Der er gode rammer for, at aktørerne kan arbejde værdibaseret.</p> <p>For nogle aktører er der en tæt kobling mellem værdier og aktiviteterne.</p>
Aktiviteters rolle	<p>Det er uklart, i hvilken grad de folkeoplysende aktiviteter fremmer fællesskab, læring og oplysning og aktivt medborgerskab.</p> <p>Det er svært at se, om aktiviteter i foreninger, aftenskoler og frie skoler er mere folkeoplysende end aktiviteter i andet regi.</p> <p>En uklar definition af 'folkeoplysende aktiviteter' medfører udfordringer i administrationen på området.</p> <p>Tætte koblinger til kompetencegivende undervisning kan presse folkeoplysningen som idé.</p>	<p>Nogle folkeoplysende aktiviteter har en klar kobling til læring og oplysning.</p> <p>Aktiviteters karakter udvikler sig i takt med samfundets og borgernes behov, og det er ikke meningsfuldt med en nærmere definition.</p> <p>De folkeoplysende organisationer har altid opereret mellem dannelse og nytte.</p>
Organiseringsformer	<p>Foreningen som organiseringsform har ikke monopol på markedet for fritidsaktiviteter.</p> <p>Foreningsorganisering medfører ikke pr. definition et stort demokratisk engagement.</p>	<p>Foreningslivet har det grundlæggende godt.</p> <p>Foreningsorganisering kan medføre demokratiske fordele i form af repræsentativitet og transparens.</p>

Samfunds-udfordringer	Der er ikke de samme samfundsudfordringer, som da folkeoplysningen som idé opstod. Autonomien og egenverdien kan komme under pres, når folkeoplysende aktører indgår i opgaveløsning.	Nye samfundsudfordringer kalder på nye løsninger. At bidrage til at løse tidens udfordringer ligger i folkeoplysningens DNA.
------------------------------	--	---

Tabel 2: Har folkeoplysningen som idé fortsat en rolle i velfærdssamfundet?

Værdier

Når det gælder værdiernes rolle i folkeoplysningen, tyder udviklingen på, at folkeoplysningsområdet i stigende grad er en arena for fritidsaktiviteter og i mindre grad for demokratisk mobilisering af borgernes interesser og værdier. En stor del af de foreningstyper, der modtager støtte efter folkeoplysningsloven, bekender sig ikke til folkelig oplysning som værdi, og folkeoplysende værdier kan i sig selv være svære at definere og at få øje på. Det kan tale for, at folkeoplysningen som idé har udspillet sin rolle.

På den anden side viser analysen, at der fortsat er gode rammer for, at de folkeoplysende aktører kan have et værdimæssigt fokus. På nogle områder fordrer rammerne ligefrem et eksplicit værdigrundlag. Det gælder f.eks. lovgivningens krav om, at de frie skoler skal have et eksplicit værdigrundlag. Samtidig er der på nogle områder en tæt kobling mellem aktiviteter og værdier. Det gælder eksempelvis for de uniformerede korps, hvor værdierne spiller en stor rolle. Det kan tale imod, at folkeoplysningen har udspillet sin rolle.

Overordnet set fylder værdierne dog mindre i dag end tidligere – på trods af et stigende eksplicit fokus på det værdimæssige i de lov-mæssige rammer, som måske netop er indført, fordi organisationernes værdier er blevet mindre tydelige over tid. Hvis folkeoplysningen fortsat skal spille en central rolle inden for det pluralistiske demokratiideal, kan et relevant opmærksomhedspunkt derfor være en diskussion af, hvor stor en rolle værdierne bør spille, og hvordan de bliver udlevet i praksis.

Aktiviteter

I forhold til aktiviteterne rolle er folkeoplysende aktiviteter i dag i høj grad koblet til fritidsaktiviteter og i mindre grad til klassiske oplysningsidealer. Det kan diskuteres, om det er en tendens, der peger i retning af, at aktiviteterne på området er blevet mindre folkeoplysende. Det vil handle om, hvordan man definerer folkeoplysende aktiviteter. Og som artiklen har vist, har mange definitioner af folkeoplysning fokus på formålet, og i mindre grad på, hvad folkeoplysende aktiviteter konkret er.

Men set i lyset af de mange udbydere på fritidsmarkedet betyder udviklingen, at det kan være uklart, i hvilken grad og på hvilken måde folkeoplysende aktiviteter bidrager til folkeoplysningens formål om f.eks. at fremme fællesskab, læring og aktivt medborgerskab, og om de gør det i større grad end aktører uden for folkeoplysningsområdet. F.eks. kan det være svært at se det særligt folkeoplysende ved at gå til yoga i en aftenskole eller i en idrætsforening frem for i et yogastudie eller i et fitnesscenter. Her er koblingen til det værdimæssige aspekt og organiseringsformen central. Men det kan være en udfordring for folkeoplysningens rolle, at det i praksis kan være svært at administrere ud fra begrebet 'folkeoplysende aktiviteter'.

Endelig er der flere eksplicite koblinger mellem folkeoplysningen og det formelle og kompetencegivende uddannelsessystem, hvilket f.eks. blev tydeligt ved en ændring af højskoleloven i 2007. Her er spørgsmålet, om for tætte koblinger til det formelle uddannelsessystem kan presse folkeoplysningen som idé.

Argumenterne imod, at folkeoplysningens aktiviteter er blevet mindre folkeoplysende, er omvendt, at læring og oplysning stadig fylder på området, og at aktiviteterne karakter uvilkårligt altid vil udvikle sig i takt med samfundets og borgernes behov, og at det derfor ikke er meningsfuldt med en nærmere definition. Et andet argument er, at folkeoplysningen altid har befundet sig i spændingsfeltet mellem dannelse og nytte, og at en tættere kobling til kompetencegivende aktiviteter ikke er problematisk, så længe det almindelige også er i fokus. Et opmærksomhedspunkt fremadrettet er dog en fortsat diskussion af, hvorvidt nogle aktiviteter er mere folkeoplysende end andre, og om der er behov for klarere definitioner at administrere efter, hvis det særligt folkeoplysende ved aktiviteterne skal træde tydeligere frem?

Organisering

Når det gælder udviklingen i organiseringsformer, kan det være en udfordring for de folkeoplysende aktører, at de i mindre grad end tidligere har monopol på markedet for fritidsaktiviteter og uformel læring. De opererer i højere grad på et marked med mange andre udbydere og organiseringsformer og skal derfor balancere mellem at være forening og forretning. Det kan potentielt presse folkeoplysningen som idé. En anden potentiel trussel er, at foreningsorganisering ikke pr. definition medfører et stort demokratisk engagement hos medlemmerne.

Det, der omvendt taler imod, at folkeoplysningen som idé er presset af udviklingen i organiseringsformer er, at foreningslivet overordnet set har det godt og bærer præg af en høj stabilitet og kontinuitet. Derudover kan der i et demokratisk perspektiv være fordele ved foreningsorganiseringen i form af de formelle repræsentative strukturer og transparens, i forhold til hvem der har ansvar for foreningers virke og for den selvforvaltende måde, foreninger fungerer på.

Relevante opmærksomhedspunkter er samlet set, i hvilken grad de folkeoplysende aktører kan og bør tilpasse sig til udviklingen i organiseringsformer på fritidsområdet? Og om rammerne for det er tidssvarende? Endelig kan det diskuteres, om organiseringen som forening er en forudsætning for folkeoplysningen som idé? Det er ikke mindst interessant i et historisk lys, hvor de folkelige bevægelser netop byggede på ideer og først senere manifesterede sig i demokratisk organiserede strukturer. Tidligere kunne højskoler være privatejede, og aftenskoler kunne i en lang periode være kommunale. Folkeoplysningens demokratiske organisering og placering som en del af den frivillige sektor har således langt fra altid været en selvfølge.

Samfundsudfordringer

Når det gælder folkeoplysningens rolle i forhold til samfundsudfordringer, er de udfordringer, folkeoplysningen som idé blev født ud af, ikke længere til stede i samme grad. Uddannelsesniveaue er steget, og velfærds-samfundet står for en stor del af de opgaver, der tidligere blev løst af civilsamfundet og folkeoplysningen. Det kan tale for, at folkeoplysningen har udspillet sin rolle. Samtidig kan det være ressourcekrævende og svært at etablere tværsektorielle samarbejdsrelationer omkring opgaveløsning,

og for tæt samarbejde kan potentielt presse de folkeoplysende aktørers autonomi, som er helt central for folkeoplysningen som idé.

Omvendt kan der argumenteres for, at det er dybt indlejret i folkeoplysningens DNA at bidrage til at løse tidens udfordringer. Så selvom nye samfundsudfordringer kalder på nye løsninger, er det ikke nødvendigvis en udfordring for folkeoplysningen som idé, hvor formålet – ifølge nogle definitioner – er at give mennesker redskaber til at begå sig i det samfund, vi lever i. Samtidig giver mange folkeoplysende organisationer udtryk for, at de gerne vil bidrage til at løse samfundsudfordringer. Centrale opmærksomhedspunkter er dog spørgsmålet om, hvordan de folkeoplysende aktører kan og bør bidrage, og hvordan der sikres en balance mellem afhængighed og autonomi og mellem egenverdi og instrumentel værdi.

Forfatterbeskrivelse

Malene Thøgersen har en ph.d. i statskundskab og er senioranalytiker ved Videncenter for Folkeoplysning. Hendes primære faglige interesseområder er folkeoplysning, frivillige organisationer og samspillet mellem den offentlige og den frivillige sektor. Hun har blandt andet udgivet analyser om kommunernes forvaltning af folkeoplysningsloven (2021) og om forningers engagement i samspillet med kommuner gennem samråd (2022).

Litteraturliste

- Bache, P. (2021). Finkultur og mangfoldighed. Gads Forlag.
- Balle-Petersen, M. (1976). Foreningstiden. I Stoklund, B. (1979): Det forsømte århundrede. Dansk Kulturhistorisk Museumsforening.
- Bilberg, Line; Bjerrum, H. og Toftgaard, N.A. (2023): Lederuddannelse i frivillige foreninger – mellem værdier, identitet og praksis. Aarhus, Videncenter for Folkeoplysning.
- Bjerrum, H. og Thøgersen, M. (2016). Mental sundhed og øget trivsel. Aftenskolenes betydning for borgere i Aalborg Kommune. Aarhus, Videncenter for Folkeoplysning.
- Bjerrum, H.; Sterner, A.v.B.; Rahbek, R.K.; Toftgaard, N.A. og Pedersen, J.R. (2021). De uniformerede korps i Aalborg Kommune. Aktiviteter,

- gruppeliv, udfordringer og potentialer. Aarhus, Videncenter for Folkeoplysning.
- Bjerrum, H. (2020). *Udviklingsspør i aftenskolernes fagudbud. Et casestudie af udviklingen af 28 aftenskolers fagudbud fra 2007-2017.* Aarhus, Videncenter for Folkeoplysning.
- DUF (2022). *DUF's kommenterede tilskudsregler*, Dansk Ungdoms Fællesråd, Versionsdato: 1. september 2022.
- Eigaard, S., Haue, H. og Larsen, H. (1987). *Aftenskolernes historie i Danmark. Folkeoplysning i 200 år.* Dansk Folkeoplysnings Samråd.
- Eigaard, S. (2002). *Verdens bedste fritidslov.* I Eigaard, S. (red.) (2002). *Velfærd og folkeoplysning*, Odense Universitetsforlag, pp. 69-78.
- DUF (2016). *Tilskudsregler.* Bekendtgørelse nr. 495 af 29. maj 2016. Dansk Ungdoms Fællesråd.
- Engberg, Arne (1970). *Fritidsloven. Med indledning og noter.* Vejle. Kroghs Skolehåndbog.
- Eske, M. (2021). *Folkeoplysningen i kommunerne. Delrapport 3: Det frivillige folkeoplysende foreningsliv.* Aarhus. Videncenter for Folkeoplysning.
- Eske, M.; Rask, S. og Thøgersen, M. (2022). *Danskernes fritidsvaner 2020.* Aarhus, Videncenter for Folkeoplysning.
- Espersen, H.H.; Andersen, L.L.; Tortzen, A. (2021). *Civil Society Organisations and Municipalities in Changing Times: Potentials and Pitfalls in the Collaborative Turn.* In Ibsen, B. (red.) (2021). *Voluntary and Public Sector Collaboration in Scandinavia: New approaches to Co-production.* Palgrave Macmillan.
- Evers, A. (2020). *Third Sector Hybrid Organisations: Two different approaches.* I Billis, D. and Rochester, C. (red.) (2020). *Handbook on Hybrid Organisations.* Edward Elgar.
- Fehsenfeld, M. og Ibsen, B. (2020). *Den frivillige og den offentlige sektor – historie og italesættelse.* I Ibsen, B. (red. (2020). *Den frivillige kommune.* Syddansk Universitetsforlag.
- Finansministeriet (2020). *Ulighedsredegørelsen 2020.* Finansministeriet.
- Frandsen, J.N. og Wøllekær, J. (2014). *Forsamlingshuse er dansk kulturarv.* Syddansk Universitetsforlag.
- Fung, A. (2003). *Associations and Democracy: Between Theories, Hopes, and Realities.* *Annual Review of Sociology.* Vol. 29, 2003, pp. 515–539

- Gydesen, J.V. og Thøgersen, M. (2019). Højskolernes værdier. En analyse af folkehøjskolernes værdigrundlag. Aarhus, Videncenter for Folkeoplysning.
- Haue, H. og Tolstrup, M. (2011). Folkelige bevægelser i Danmark. Selvmyndiggørelse og samfundsengagement. Syddansk Universitetsforlag.
- Hansen, J. (2014). Idrættens sundhedspolitiske reference. I Eskelund, K. og Skovgaard, T. (red.) (2014). Samfundets idræt. Forskningsbaserede indspark i debatten om idrættens støttestrukturer. Syddansk Universitetsforlag, pp. 255-279.
- Henriksen, L.S. og Peter B. (2004). The Moving Frontier in Denmark: Voluntary-State Relationships since 1850. *Journal of Social Policy*; Vol 33, no. 4, pp-605-625.
- Hjermitslev, H.H. (2018). Mellem dannelse og nytte: Et perspektiv på folkehøjskolernes historie. *Norsk Pedagogisk Tidsskrift*, 102 (2), 171-183.
- Højskoleudvalget 1999. Folkehøjskolens fremtid. Rapport fra Højskoleudvalget. Undervisningsministeriet.
- Ibsen, B. & Levinsen, K. (2016). Unge, foreninger og demokrati. *Movements*, 2016:3. Center for forskning i Idræt, Sundhed og Civilsamfund, Institut for Idræt og Biomekanik, Syddansk Universitet.
- Ibsen, B. (2006). Foreningerne og de frivillige organisationer. I Boje, T., Fridberg, T. og Ibsen, B. (red) (2006). Den frivillige sektor i Danmark – omfang og betydning. Socialforskningsinstituttet.
- Ibsen, B. & Habermann, U. (2006). Definition af den frivillige sektor i Danmark. I Boje, T., Fridberg, T. og Ibsen, B. (red) (2006). Den frivillige sektor i Danmark – omfang og betydning. Socialforskningsinstituttet.
- Ibsen, B. og Eichberg, H. (2006). Dansk Idrætspolitik. København: Idrættens Analyseinstitut.
- Ibsen, B., Thøgersen, M. og Levinsen, K. (2013). Kontinuitet og forandring i foreningslivet. *Movements* (2013:11), Center for forskning i Idræt, Sundhed og Civilsamfund. Syddansk Universitet.
- Ibsen, B.; Østerlund, K. og Quist, H.P. (2015). Folkeoplysning og frivilligt arbejdes betydning for demokratisk deltagelse. Center for forskning i Idræt, Sundhed og Civilsamfund, Institut for Idræt og Biomekanik, Syddansk Universitet.
- Kandrup, P. E. (red.) (2013). Uden tvivl med stort besvær. En historie om DOF 1973-2013. Dansk Oplysningsforbund.

- Korsgaard, O. (2002). Folkeoplysning, det civile samfund og velfærdsstaten. I Eigaard (red.) (2002). Velfærd og folkeoplysning. Odense Universitetsforlag, pp. 43-54.
- Korsgaard, O. (1997). Kampen om lyset. Dansk voksenoplysning gennem 500 år. Gyldendal.
- Korsgaard, O. (2014). Hvem introducerede begrebet folkeoplysning i Danmark? Artikel bragt på www.vifo.dk 24.02.2014
- Klausen, K.K. og Selle, P. (1995). Frivillig organisering i Norden. Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Kulturministeriet (2014). En national vision for folkeoplysningen i Danmark, Kulturministeriet, november 2014.
- Levinsen, K. og Ibsen, B. (2017). Foreningers samarbejde med kommunale institutioner. *Movements* (2017:2). Center for forskning i Idræt, Sundhed og Civilsamfund. Syddansk Universitet.
- Ibsen, B., og Levinsen, K. (2019). Foreninger og frivillige i samspil med kommunale institutioner og forvaltninger. Center for forskning i Idræt, Sundhed og Civilsamfund, Institut for Idræt og Biomekanik, Syddansk Universitet. *Movements* 2019, nr. 6.
- Nielsen, S.W. (2021). Entreprenørstaten. Hvorfor vælgerne ønsker forsvinder op i den blå luft – og hvordan vi fikser det. Gads Forlag.
- Olsson, L.E. (2002). På olika villkor. Samverkan mellan kommun och frivillig organisation. Sköndalinstitutets arbetsrapportserie 12. Stockholm. Sköndalinstitutets Forskningsavdelning.
- Pestoff, V. (1998). *Beyond the Market and the State. Social enterprises and civil democracy in a welfare society.* Aldershot, Ashgate.
- Rask, S.; Petersen, F.; Hansen, K. og Eske, M. (2022). Danskernes motions- og sportsvaner 2020. Aarhus, Idrættens Analyseinstitut.
- Regeringen (2022). *Ansvar for Danmark: Det politiske grundlag for Danmarks regering*, december 2022.
- Rossteutscher, S. (Ed.). (2005). *Democracy and the role of associations.* Routledge.
- Thøgersen, M. (2012). *Institutionelle omgivelser og foreningslivet. Kommunalreformens betydning for samspillet mellem kommuner og frivillige foreninger.* Ph.d.-afhandling. Syddansk Universitetsforlag.

- Thøgersen, M. (2015). Tværgående samarbejde blandt folkeoplysningens aktører. Videncenter for Folkeoplysning.
- Thøgersen, M.; Bjerrum, H. og Gydesen, J.V. (2018). Folkehøjskolerne i Danmark. Hvordan har de det? Aarhus, Videncenter for Folkeoplysning.
- Thøgersen, M. (2021a). Folkeoplysningen i kommunerne. Delrapport 2: Den folkeoplysende voksenundervisning. Aarhus. Videncenter for Folkeoplysning.
- Thøgersen, M. (2021b). Folkeoplysningen i kommunerne. Delrapport 4: Tværgående temaer på folkeoplysningsområdet. Aarhus. Videncenter for Folkeoplysning.
- Thøgersen, M. & Bjerrum, H. (2022). Foreninger mellem aktiviteter, samråd og kommuner. Foreningers positionering og samfundsmæssige engagement i fire casekommuner. Aarhus, Videncenter for Folkeoplysning.
- Thøgersen, M. & Bjerrum, H. (2018). Aftenskolerne – hvordan har de det? Aarhus, Videncenter for Folkeoplysning.
- Toft, J. (2016). Idrætshøjskolernes vilkår og udvikling. Idrættens Analyseinstitut.
- Torpe, L. (2009). Foreninger og social kapital i Danmark. I Svendsen, Gunnar Lind Haase (red.) (2009): Foreningslivet i Danmark: Under udvikling eller afvikling? Institut for Forskning og Udvikling i Landdistrikter. IFUL REPORT 11/2009.
- Wollebæk, D. og Selle, P. (2002). Det nye organisasjonssamfunnet. Demokrati i omformning. Bergen. Fagbokforlaget.
- Østerlund, Karsten (2014). Foreningsidrættens sociale kvaliteter En social kapital-inspireret undersøgelse af danske idrætsforeninger og deres medlemmer. Ph.d.-afhandling, Center for forskning i Idræt, Sundhed og Civilsamfund (CISC), Syddansk Universitet.

Folkeoplysning på lyd:

En podcastserie i fem afsnit udgivet af Videncenter for Folkeoplysning i januar-marts 2023: <https://www.vifo.dk/om-folkeoplysning/folkeoplysning-paa-lyd/>:

- Per Paludan Hansen, formand for Dansk Folkeoplysnings Samråd

- Charlotte Bach Thomassen, formand for DGI
- Christine Ravn Lund, forkvinde for DUF
- Torben Vind Rasmussen, formand for Efterskoleforeningen
- Ove Korsgaard, professor emeritus, DPU

Lovstof:

Folkeoplysningsloven (gældende): LBK nr. 1115 af 31/08/2018

Lovforslag som vedtaget (folkeoplysningsloven 2000): 1999/1 LSV 189

Betænkning over lovforslag (folkeoplysningsloven 2000): 1999/1 BTL 189

Folkeoplysningsloven 1990: LOV nr. 410 af 13/06/1990

Bekendtgørelse af lov om frie fagskoler og efterskoler (gældende): LBK nr. 1172 af 12/08/2022

Bekendtgørelse af lov om friskoler, private grundskoler mv. (gældende): LBK nr. 1166 af 11/08/2022

Bekendtgørelse af lov om folkehøjskoler (gældende): LBK nr. 280 af 25/03/2019

Hjemmesider:

<https://kum.dk/kulturomraader/uddannelse-og-folkeoplysning/folkeoplysning> tilgået 19.12.2022

<https://www.efterskolerne.dk/Om-efterskoleforeningen/vedtaegter>, tilgået 14.3.2023

<https://hojskolehistorie.dk/hojskolens-historie/hojskolelove>, tilgået 14.3.2023

https://www.efterskolerne.dk/da/Faglig_viden/Efterskolens_historie_og_vaerdigrundlag, tilgået 14.3.2023

www.rahbekshojskole.dk tilgået 8.3.2023

I overført betydning er en 'knast' en forhindring eller et problem, som står i vejen for at nå et mål. I nærværende antologi om 'Idrættens og civilsamfundets knaster' går vi tæt på nogle af de problemstillinger inden for idrætten og civilsamfundet, som ofte debatteres. Antologien er inddelt i fire afsnit: Civilsamfundet, Idrætsforeninger, Faciliteter og rum for idræt, bevægelse og leg samt Social ulighed i sundhed og idrætsdeltagelsen. I hvert afsnit behandles aktuelle samfundsvidenskabelige problemstillinger ud fra en kritisk vinkel med henblik på at skabe nye indsigter, der kan bidrage til at overvinde 'knasterne' og skabe forandringer i civilsamfundet og idrætten. Antologien udgives i anledning af Center for forskning i Idræt, Sundhed og Civilsamfunds 20 års jubilæum.

Find kontaktoplysningerne til ansatte ved Center for forskning i Idræt, Sundhed og Civilsamfund på: www.sdu.dk/cisc.

Publikation er 'open source' og kan frit downloades fra www.universitypress.dk.